

УДК 321.1

О. М. Фесенко

*ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ДІЙ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ У ПРОЦЕСІ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЦІЙ СФЕРІ

Способи вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань відрізняються в залежності від умов формування організованої злочинної групи (надалі – ОЗГ), правової обґрунтованості цивільно-правового зобов'язання та можливостей досягти його виконання правовим шляхом. Розглядаючи умови формування ОЗГ, можна зазначити, що способи їх формування такі:

– ситуативні – в результаті необхідності отримання боргу зі знайомих, сусідів або юридичних осіб (що з'явився в результаті невиконання, неповного або неналежного виконання майнових зобов'язань) група формується на певний проміжок часу і після вчинення злочину розформовується природним шляхом;

– кримінальні – формуються з дрібних злочинців або осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі і мають необхідність здобути стартовий капітал за рахунок отримуваних коштів за виконання «замовлення» (щодо витребування боргів, які, в основному, сформовані не в правовому полі і тому межують із вимаганням);

– службові – формуються внаслідок роботи осіб у певній структурі (в підрозділі охорони, служби безпеки, кредитному відділі, юридичному відділі), якій внаслідок невиконання зобов'язань контрагентами (або фізичними особами-клієнтами) знадобилась рушійна сила для примушування до виконання існуючого майнового зобов'язання;

– професійні – формуються як суб'єкти підприємництва, напрямком діяльності яких (або одним із напрямків) є саме надання послуг із витребування боргів (умовно ми позиціонуємо їх, як колекторські агенції) [5, с. 97].

Перші дві категорії не мають у своєму складі осіб, які б професійно, ґрунтуючись на правовій основі, розглянули можливість виконання цивільно-правових зобов'язань; їм не потрібно заробляти імідж (зокрема позитивний); їх діяльність не спрямована на легалізацію і не потребує зовнішнього додержання норм права; їх методи максимально жорсткі, оскільки спрямовані на отримання боргу будь-яким шляхом; їх непрофесійність (першої категорії) та байдужість до можливого притягнення до відповідальності не дозволяють їм прорахувати можливі наслідки своїх дій (можливість кваліфікації за певними статтями КК України, затримання, ув'язнення тощо).

Кардинально протилежна ситуація складається при вчиненні злочину іншими двома категоріями. Для них є необхідністю зовні дотримуватися норм права (оскільки всі їх дії відбуваються відкрито), неможливість використовувати кримінальні методи (захоплення заручників, побиття, підпали, знищення майна тощо); можливість використати для досягнення своїх цілей елементи правової системи держави: правоохоронні органи (шляхом звинувачення боржника в шахрайстві); суд (шляхом надання ряду цивільних позовів, у тому числі і надуманих); виконавчу службу (в процесі пошуку та конфіскації майна з метою забезпечення позову) і залучення в процесі психологічного тиску на потерпілого представників громадськості та засобів масової інформації тощо.

Зрозуміло, що тактика виявлення та документування зазначених злочинів залежить від того, які саме категорії ОЗУ та в якій формі примушують до виконання майнових зобов'язань, а отже, від конкретних способів вчинення злочинів. Практично зазначений злочин вчинюється в декілька етапів, деякі з них є обов'язковими, а деякі імперативними.

Перший етап – підготовка до вчинення злочину. Дії злочинців на цьому етапі різні для зазначених вище категорій. Для третьої та четвертої категорій цей етап можна вважати імперативним, оскільки їх дії спрямовані не на підготовку до вчинення злочину, а на законну господарську діяльність, яка вже потім (у силу обставин, які будуть розглянуті пізніше, «виходять» за її межі і перетворюються у злочин). Але чіткою тенденцією є те, що їх дії в певних моментах співпадають. Наприклад, Р.М. Шехавцов [10, с. 72–73] зазначає, що злочинці враховують, що слідчі та оперативні підрозділи ОВС проводять активну оперативно-розшукову роботу з виявлення злочинних формувань за допомогою поставлення на облік і відстеження контактів раніше судимих осіб, аналізують їх цілі та характер діяльності (неодноразові зустрічі таких осіб між собою, відсутність у них легальних джерел доходу можуть дати правоохоронним органам підстави вважати, що вони готуються до вчинення злочинів у групі, а це обумовлює проведення перевірки їх діяльності).

На нашу думку, ця мета є в усіх категорій злочинців, а в третій та четвертій вона доповнюється іншою – власники суб'єктів господарювання (на-

далі – СПД) не залучають до виконання завдань з витребування боргів раніш судимих осіб, справедливо побоюючись ексцесу виконавця (тобто, усвідомлюючи, що особа, яка звикла до певних правил кримінальної поведінки, буде використовувати їх і у позитивних правових ситуаціях, коли достатньо використати правові методи впливу). Тому для осіб третьої-четвертої категорій основним методом підготовки до злочину можна розглядати створення легальних підприємств, номінальними засновниками та керівниками яких стають особи, котрі раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності і не потрапляли в поле зору правоохоронних органів. Створюючи СПД – легальну основу злочинної діяльності, організатори (керівники) ОЗУ мають на меті не повертати до вчинення злочину уваги правоохоронних органів, щоб забезпечити підготовку різних схем примушування до виконання як громадян, так і суб'єктів господарської діяльності. Послідовність дій з реалізації цієї мети полягає в підборі особи (осіб), яка виступатиме засновником такої фірми, сформує її статутний фонд, організує реальне чи видиме функціонування [10, с. 72–73].

Для першої та другої категорії етап підготовки до злочину полягає у вчиненні інших дій: вибір особи, якій буде пред'явлена вимога, вивчення особи, збір інформації про фінансовий стан підприємства з метою оцінки платіжної спроможності його керівництва, застосування технічних засобів при збиранні інформації, контроль за діяльністю особи, встановлення джерела прибутків, їх розміру, місця проживання особи та членів сім'ї, наявність транспортних засобів, нерухомості, по можливості – місця зберігання цінностей, спостереження за особою (з метою фіксації фактів порушення законодавства) [4, с. 154]. Науковець С.І. Ніколаюк [5, с. 99] відмічає можливість відшукування на цьому етапі приводів до вчинення злочину, якими можуть бути: цивільно-правові зобов'язання, особисті конфлікти, вчинення особою шахрайства, неправомірна поведінка потерпілого (шкода, заподіяна потерпілим, прострочка виплати боргу), при відсутності приводів вони можуть штучно створюватися.

Другий етап – пред'явлення майнової вимоги (в принципі він може бути і останнім, оскільки злочин, що аналізується, є злочином із формальним складом, і пред'явлення вимоги, пов'язаної з погрозою, достатньо для притягнення особи до кримінальної відповідальності), але складність ситуації полягає в тому, що важливо довести, наприклад, реальність погрози, тобто у будь-якому випадку треба мати на увазі, що в якій би формі не виражалася участь злочинців, якщо фізичне насильство реально не застосовується, обов'язково має на увазі, що воно буде застосовано при невиконанні вимог, або наступлять інші, тяжкі для

потерпілих наслідки, тобто, має місце насильство психічне (крім того, активно використовуються методи підкупу посадових осіб і комерційних службовців). Але психологічне насильство тісно пов'язане з суб'єктивним відношенням потерпілого, тому складно доводиться, до того ж злочинці, знаючи тактику роботи оперативних та слідчих підрозділів, зокрема можливість документування їх злочинних дій із застосуванням технічних засобів, вживають заходи по утрудненню прослуховування (намагаються пред'являти майнову вимогу, пов'язану з погрозами, у місцях, де неможливо або вкрай ускладнено проведення звукозапису: наприклад, у саунах, місцях із сильним шумовим фоном або зненацька для потерпілого (тобто, без втручання оперативних підрозділів). З урахуванням зазначеного найбільш вагомим доказом того, що потерпілий сприймав погрозу реально, є його дії, спрямовані на передачу предмета вимоги (тому для порушення справи кримінального провадження достатньо факту передачі грошей або майна, або фіксацію факту виконання майнового зобов'язання). Власне передачу майна ми розглянемо в рамках третього етапу, але важливе значення має аналіз тактики злочинців при виголошенні майнової вимоги. Ця тактика відрізняється у «першої-другої» категорій та «третьої-четвертої», як і на першому етапі – для одних основною метою є максимальне приховування факту виголошення майнової вимоги (психічне та/або фізичне насильство злочинці можуть застосовувати і в подальшому – вже явно (в тому числі і для оточуючих), адже для кваліфікації їх дій необхідно довести процесуальним шляхом зв'язок між вимогою та реалізованою погрозою); для інших категорій основною метою є виголошення вимоги таким чином, щоб не перейти межу, оскільки колектори самі визнають: «у «вибиванні» боргу існує дуже тонка грань, перейшовши яку, матимеш справу зі статтею про вимагання, а це – кримінальна відповідальність, тому співробітниками, зазвичай, є колишні міліціонери, які лякають одним своїм виглядом» [5, с. 90]. Різні цілі на цьому етапі обумовлюють таку тактику для різних категорій злочинців, яка співпадає в певних елементах, а в інших – відрізняється.

Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань може бути вчинене лише шляхом активних дій, які полягають у пред'явленні вимоги до потерпілого виконати або не виконувати майнове зобов'язання (така вимога – це наполеглива пропозиція, звернена до потерпілого, негайно або через певний час вчинити певні дії чи утриматись від їх вчинення). Вимога виконати майнове зобов'язання означає викладену в категоричній формі пропозицію винного до потерпілого негайно або у визначений час учинити (не вчинити) певні дії, які становлять предмет за-

значеного зобов'язання [4, с. 818]. З одного боку, така вимога є правомірною, оскільки злочинець має право пред'являти потерпілому певні претензії відповідно до об'єктивно існуючого майнового зобов'язання, але з іншого – робить це з порушенням вимог законодавства. М.І. Мельник зазначає, що у складі цього злочину вимога може бути як правомірною (найчастіше), так і неправомірною. При оцінці правомірності вимоги слід мати на увазі, що цивільне законодавство певним чином регулює питання виконання цивільно-правових зобов'язань [4, с. 818], тобто мова повинна йти саме про належне виконання. Таким же чином вважають і інші науковці, які зазначають, що вимога може бути як правомірною (наприклад, передати річ за договором купівлі-продажу або сплатити її вартість, повернути борг, своєчасно виконати обумовлену договором роботу), так і неправомірною (наприклад, повернути борг раніше обумовленого строку тощо). При цьому вимога, за своєю формою, може бути висловлена в будь-яких формах: усно; письмово через автовідповідач; шляхом завуальовування в офіційному повідомленні; шляхом проведення телефонних переговорів; шляхом розміщення об'яв; через ЗМІ; через електронну пошту; факсовим повідомленням; телеграфним повідомленням; шляхом неодноразового надсилання SMS. Вимога може висуватися прямо, а може завуальовано. Виходячи з практичної діяльності ОВС, найчастіше вимога висувається самому потерпілому та його близьким особам. Обов'язковою ознакою такої вимоги є її категоричність, тобто вона повинна стосуватися точно визначених дій (вчинити чи не вчинити які вимагає злочинець), точно встановленого майна, послуг тощо. А.М. Соловйова зазначає, що якщо винний пред'являє неконкретизовану вимогу, то склад злочину, передбачений ст. 355 КК України, відсутній, за наявності всіх інших ознак такі дії необхідно кваліфікувати за ст. 189 КК як вимагання [8, с. 72].

Вимога виконати майнове зобов'язання завжди поєднана з погрозою. Безпосередньо у диспозиції ст. 355 КК України примушування визначається як вимога, пов'язана із погрозою насильства щодо потерпілого або його близьких родичів, або з погрозою пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання [2]. Як і будь-який інший вольовий акт, угода приймає форму визначеної дії: підписання договору, нотаріальне оформлення, видача доручення, складання заповіту тощо. Виходячи з цього, під примушуванням до виконання зобов'язання необхідно розуміти дії, спрямовані на придушення волі потенційного її учасника, для того щоб змусити його виконати відповідні дії, необхідні злочинцю. Можливі способи придушення волі і зводяться до різного роду погроз. Кримінально караними, зокрема, є: погроза застосування

насильства; погроза знищення чи пошкодження майна; погроза вбивства, тяжких тілесних ушкоджень потерпілому чи його близьким. Під погрозою застосування насильства необхідно розуміти такі дії (слова, міміка, жести), що реально свідчать про намір зробити його у відношенні потерпілого чи його близьких. Безпосереднє застосування насильства підпадає під ознаки ч. 2 ст. 355 КК України [2]. Однак, якщо в результаті насильницьких дій потерпілому заподіяна тяжка, середньої ваги чи легка шкода здоров'ю, то такі дії вимагають додаткової кваліфікації. Погроза знищення чи ушкодження майна полягає у висловленні відповідних намірів у відношенні об'єктів нерухомості, транспорту, домашніх тварин тощо (що належать особі, яка примушується до виконання зобов'язання) або його близьким. Якщо мало місце дійсне знищення чи ушкодження зазначеного майна, то такі дії додатково повинні кваліфікуватися за іншими статтями КК України [2]. Шляхом примушування злочинець створює видимість законної передачі йому, його спільникам чи підконтрольній їм організації майна, що належить якій-небудь фізичній чи юридичній особі. Дотримання в даному випадку юридичних формальностей дозволяє завуальовувати злочинні дії й ускладнює доведення того факту, що майно передане злочинцю всупереч волі потерпілого. Ряд проблем виникає у оперативних працівників у випадках коли погроза насильством носить неконкретний характер, адже у ряді випадків неможливо встановити наперед які наслідки настануть у результаті застосування насильства – будуть заподіяні тяжкі середньої тяжкості чи легкі тілесні ушкодження. Разом із тим встановлення яким саме насильством погрожував винний, повинно здійснюватися у кожному конкретному випадку на підставі всіх обставин справи оскільки від цього залежить правильна кваліфікація дій винного [7, с. 311]. Так В.О. Навроцький вважає, що «демонстрація вогнепальної, холодної зброї завжди повинна визнаватися погрозою вбивством чи нанесенням тяжких тілесних ушкоджень» [6, с. 499], О.О. Дудоров у продовження цієї точки зору зазначає, що у такій ситуації потерпілий усвідомлює, що йому може бути заподіяна фізична шкода будь-якої тяжкості [3, с. 709]. Реальність погрози визначається достатністю підстав побоюватися її виконання, які у кожному випадку є різними. При визначенні реальності погрози значення має з'ясування форми, характеру, місця, часу, обстановки її висловлювання, характеру попередніх взаємовідносин між винним і потерпілим тощо, а також суб'єктивна оцінка погрози злочинцем, який висловлену ним погрозу оцінює як таку, що сприймається потерпілим як реальна, незалежно від того, чи збирається він її реалізувати [8, с. 113].

Вивчення думок учених, які досліджували питання протидії примушуванню до виконання майнових зобов'язань та вимаганню [8; 9; 10] дозволило визначити способи психічного і фізичного насильства («традиційні» як для вимагань, так для примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань), які часто використовуються для впливу на потерпілих. Разом із тим вони мають свою специфіку, обумовлену, насамперед, прагненням злочинців уникнути кримінальної відповідальності, використовуючи для цього ситуацію майнової суперечки.

Таким чином, нами розглянуто особливості дій організованих злочинних угруповань у процесі примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, форми та способи злочинної діяльності у цій сфері.

Література

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001// ВВРУ, 2001. – № № 25, 26. – Ст. 131.
3. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: [монографія] / О.О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.
4. Мельник Н.И. Квалификация вымогательства личного имущества граждан, совершенного группой лиц / Н.И. Мельник // Организованная преступность и борьба с ней на современном этапе. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1991. – С. 145–157.
5. Ніколаюк С.І. Характеристика вимагань, вчинюваних організованими злочинними угрупованнями / С.І. Ніколаюк // – Вісник НАВСУ. – К., 1998. – № 4. – С. 97–102.
6. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО 2000. – 771 с.
7. Соловйова А.М. Вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань за попередньою змовою групою осіб та організованою групою (ч. 2 ст. 355 КК України) / А.М. Соловйова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2002. – № 48. – С. 310–312.
8. Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.М. Соловйова. – К., 2004. – 217 с.
9. Скобликов П.А. Взыскание долгов и криминал / П.А.Скобликов. – М.: Юрист, 1999. – 160 с.
10. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені

організованими групами, злочинними організаціями): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р.М. Шехавцов. – Київ, 2003. – 246 с.

Анотація

Фесенко О. М. Особливості дій організованих злочинних угруповань у процесі примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, форми та способи злочинної діяльності в цій сфері. – Стаття.

Стаття вивчає особливості дій організованих злочинних угруповань у процесі примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, умови формування злочинних груп та способи скоєння злочинів у цій сфері.

Ключові слова: організовані злочинні угруповання, цивільно-правові зобов'язання, організована злочинність, протидія злочинності, злочини, пов'язані з виконанням чи невиконанням цивільно-правових зобов'язань, суб'єкти підприємництва, юридичні особи, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Аннотация

Фесенко А. Н. Особенности действий организованных преступных группировок в процессе принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, формы и способы преступной деятельности в этой сфере. – Статья.

Статья изучает особенности действий организованных преступных групп в процессе принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, условия формирования преступных групп и способы совершения преступлений в этой сфере.

Ключевые слова: организованные преступные группировки, гражданско-правовые обязательства, организованная преступность, противодействие преступности, преступления, связанные с выполнением или невыполнением гражданско-правовых обязательств, субъекты предпринимательства, юридические лица, принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств.

Summary

Fesenko A. N. Features of action of organized crime groups in compulsion to meet or neglect civil obligations, forms and methods of criminal activity in this area. – Article.

The article examines features of action of organized criminal groups in compulsion to meet or neglect civil obligations, conditions of forming criminal gangs and ways to commit crimes in this area.

Key words: organized crime groups, civil liability, organized crime, combating crime, crimes related to fulfillment or non-fulfillment of civil obligations, business entities, legal entities, coercion to meet or neglect civil legal obligations.